

บทบาทพระสงฆ์ต่อการส่งเสริมคุณภาพชีวิต*

THE ROLE OF MONKS IN PROMOTING QUALITY OF LIFE

พระครูศิริโสธรคณารักษ์¹

Phrakusirisothonkanarak¹

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาลัยศาสนศาสตร์โยธธ¹

Mahamakut Buddhist University Yasothon Buddhist College¹

Email : prakusirisothon@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมาย 1) เพื่อศึกษาบทบาทพระสงฆ์ต่อการส่งเสริมคุณภาพชีวิตในศตวรรษที่ 21 2) เพื่อศึกษาหลักการที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น และ 3) เพื่อส่งเสริมการปกครองในระบอบประชาธิปไตยตามแนวพระพุทธศาสนา ในคริสต์ศตวรรษที่ 21 แนวคิดว่าการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมได้กลายเป็นแนวคิดสากล ประชาคมโลกรับรู้และเห็นพ้องกันว่าคุณภาพชีวิตและสังคมเป็นสิ่งที่ทุกสังคมต้องการ เพื่อเป็นการแก้ปัญหา และนำไปสู่เป้าหมายที่ดีกว่าเหตุผลที่บุคคลจะต้องพัฒนาคุณภาพชีวิตเนื่องจากมนุษย์แต่ละคนมีได้อยู่เพียงคนเดียวในโลก แต่จะต้องดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ ในสังคม จึงจำเป็นต้องพึ่งพาศาสนาอื่นที่มีปฏิสัมพันธ์และตอบสนองต่อพฤติกรรมของผู้อื่นในสังคม จึงกล่าวได้ว่าวัดมีความผูกพันกับท้องถิ่นเป็นอย่างมาก และมีบทบาทต่อการส่งเสริมกิจกรรมหลายๆ ด้าน ที่มีประโยชน์ต่อการพัฒนาท้องถิ่น โดยอาศัยหลักการทางพระพุทธศาสนาเป็นตัวเชื่อมระหว่างหน่วยงานของรัฐ ประชาชนในชุมชน และวัดได้อย่างลงตัว และเกิดประโยชน์สูงสุดต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนอย่างมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน

คำสำคัญ : 1. บทบาท 2. พระสงฆ์ 3. คุณภาพชีวิต

ABSTRACT

The aim of this article is 1) to study the role of monks in promoting quality of life in the 21st century, 2) to study the principles that promote better quality of life of the people, and 3) to promote democratic government according to Buddhism. In the 21st century, the concept of improving quality of life and society has become a universal concept. The global community recognizes and agrees that quality of life and society are what every society needs. To solve the problem and it leads to a better goal, the reason for the improvement of the quality of life, because each human being is not only one person in the world, but must live with others in society, it is necessary to rely on other people to interact and respond. Respond to the behavior of others in society. It can be said that the temple has strong ties to the local area. And play a role in promoting activities that are beneficial to local development. By using the principles of Buddhism as a link between government agencies people in the community and measure perfectly, and make the most of the people's lives with stability, wealth and sustainability.

Keywords : 1. Role 2. Monks 3. Quality of Life

1. บทนำ

หลักพุทธธรรม เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เพื่อให้รู้ความเป็นจริงของโลกและชีวิต และให้รู้เท่าทันของกฎธรรมชาติ จนสามารถอยู่กับโลกแห่งความเป็นจริงได้อย่างปกติสุข เพื่อเป็นแนวทางนำไปประพฤติปฏิบัติวางตนได้ถูกต้องเหมาะสมต่อตนเองและผู้อื่น ด้วยการรักษากาย วาจา และชำระจิตใจให้สะอาด เป็นการพัฒนาระดับคุณภาพชีวิตในปัจจุบันให้ดีขึ้น มีความสุขได้ตามวิถีชีวิตของแต่ละคนพึงปฏิบัติตามหลักธรรม พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) (2534) ได้แสดงทัศนะว่า พุทธธรรมเป็นการแนะแนวต้นแบบเพราะการแนะแนวพุทธธรรมนี้ ส่งเสริมให้บุคคลรู้จักช่วยตนเอง ยอมรับศักยภาพของมนุษย์ในการแก้ไขปัญหา ตลอดจนให้รู้จักในเงื่อนไขเหตุปัจจัยและวิธีการ ซึ่งมีขั้นตอนครบถ้วนตามหลักแนะแนวหลักพุทธธรรมที่นำไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิต

คุณภาพชีวิตมีความสำคัญต่อบุคคลและสังคมคุณภาพชีวิตเป็นสิ่งที่มีมนุษย์กำหนด สร้างขึ้น และชวนช่วยให้ได้มาด้วยตัวของมนุษย์เอง นอกจากนั้นยังเป็นเกณฑ์หรือมาตรฐาน ที่จะทำให้มนุษย์พัฒนาตนเองไปสู่เป้าหมายที่ปรารถนา บุคคลและครอบครัวที่มีคุณภาพชีวิตที่ดี ย่อมมี

เป้าหมายในการดำเนินชีวิตให้ดีขึ้นในทุกๆ ด้านอยู่ตลอดเวลา เป็นต้นว่า ด้านการศึกษา อาชีพ รายได้ สุขภาพอนามัย คุณธรรมและจริยธรรม ในลักษณะเช่นนี้เขาย่อมจะมีความสามารถในการ ปรับปรุงทั้งตนเองสังคมและสิ่งแวดล้อมให้เกิดคุณค่าหรือประโยชน์สูงสุด ปัญหาต่างๆ ในสังคมก็จะ ลดลงหรือหมดไปได้ อาทิเช่น ปัญหาครอบครัว ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาอาชญากรรม ปัญหา สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ส่วนประเทศที่มีประชากรไม่มีคุณภาพชีวิตจะประสบปัญหา ความล่าช้าหรือความล้มเหลวในการพัฒนาประเทศ ซึ่งจะเป็นปัญหาต่อเสถียรภาพความมั่นคงและ ความปลอดภัยของประเทศด้วย

ดังนั้น พระสงฆ์จึงมีบทบาทต่อการส่งเสริมคุณภาพชีวิตเพื่อช่วยให้บุคคล และสังคมเกิดความ เจริญก้าวหน้า มีความสมบูรณ์และเกิดความเจริญก้าวหน้ามีความสุขสมบูรณ์และเกิดความ มั่นคงปลอดภัยไปพร้อมๆ กัน และเป้าหมายของการพัฒนาคน คือ การพัฒนาคนเพื่อให้คนเป็นคนที่มี คุณภาพ และมีคุณธรรม หรือเป็นคนเก่ง คนดี และสามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุขนั่นเอง

2. ความสำคัญของพระสงฆ์

พระพุทธศาสนาที่ถือว่าเป็นศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีการดำรงชีวิต การศึกษา ศิลปวัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ พระสงฆ์จึงเป็นผู้นำทางจิตใจของชาวบ้านและสังคมเป็นที่เคารพ นับถือบูชา พระไพศาล วิสาโล (2529) กล่าวว่า เมื่อชาวบ้านมีความทุกข์เดือดร้อนไม่สบายใจก็จะมา ขอคำปรึกษาจากพระสงฆ์ เมื่อมีกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ เช่น ขุดบ่อน้ำสร้างโรงเรียน ทำถนน สร้างสะพาน พระสงฆ์ก็จะมีบทบาทในการให้ความช่วยเหลือ สนับสนุนทุกครั้ง ดังนั้น พระสงฆ์ จึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญและมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นต่อชุมชนและสังคม นอกจากนั้นพระสงฆ์ ยังเป็นผู้นำเอาหลักพุทธธรรมคำสั่งสอนมาอบรมประชาชนเพื่อไปสู่การประพฤติปฏิบัติในการดำเนิน ชีวิตอย่างมีความสุข และพื้นฐานของคนไทยส่วนใหญ่เกิดมาก็นับถือพระพุทธศาสนาโดยกำเนิด ให้ ทาน แบ่งปัน รู้จักพระสงฆ์ในฐานะเป็นบุคคลที่ต้องเคารพเชื่อฟังในชุมชนมีวัดเป็นศูนย์กลาง มี พระสงฆ์เป็นผู้นำทางด้านจิตใจและสติปัญญา ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมและประชาชน

พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต) (2534) กล่าวว่า ในอดีตพระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทโดยตรง ในการให้ความรู้ และแนวทางปฏิบัติอันเป็นประโยชน์แก่การพัฒนาคุณภาพชีวิตแก่ประชาชนใน ชุมชน ส่งเสริมให้ประชาชนใช้หลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตเพื่อเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของ ประชาชนให้ดีขึ้นและมีการพัฒนาต่อตนเองและผู้อื่น ให้มีความเป็นสัสสัมปทา คือ ความถึงพร้อม แห่งศีล จึงทำให้มีความสุขทั้งกายและจิตใจ สามารถอยู่ร่วมกันในสังคม ชุมชนได้อย่างสงบ มีความ สามัคคี ร่วมแรงร่วมใจ มีความเอื้ออารีต่อกันและกัน ให้ความร่วมมือและช่วยเหลือเกื้อกูลกันเสมอ หากประชาชนสามารถนำหลักธรรมคำสั่งสอน ความรู้และการปฏิบัติที่ถูกต้องตามแนวทางพระพุทธศาสนา ไปใช้ในการดำเนินชีวิต เพียบพร้อมในการคบคนดีเป็นมิตร ตลอดจนกระทั่งทำตนเป็นคนดี เพื่อเป็น

มิตรแก่คนอื่น และมีความสมชีวิตา ความเป็นอยู่เหมาะสม คือ ความเป็นอยู่เหมาะสมก็จะสามารถ นำพาชุมชนและสังคมไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างยั่งยืนได้

ดังนั้น ปัจจุบันความเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาของสังคมได้มีการขยายตัวมากขึ้น บทบาท ของพระสงฆ์ในด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนมีความเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมบ้าง จากที่ พระสงฆ์จะเป็นผู้นำในด้านการให้ความรู้ การปฏิบัติ และการเป็นผู้ระดมทุนทรัพย์ที่ใช้ในกิจการต่างๆ เพื่อการพัฒนาโดยตรงจากประชาชน เปลี่ยนเป็นมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งทางราชการและทาง เอกชนเข้าร่วมดำเนินการด้วย เช่น โรงเรียน องค์กรปกครองส่วน หรือหน่วยงานราชการอื่นๆต่างเข้า มามีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชน

3. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาท

3.1 ความหมายของบทบาท

ราชบัณฑิตยสถาน (2546) ได้ให้ความหมายไว้ว่า บทบาท หมายถึง การทำทำตามบท การ รำ ตามบท โดยปริยาย หมายความว่า การทำหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่บทบาทของครู” ปรัชญา เวสารัชช (2527) ได้ให้ความหมายของบทบาทไว้ว่า บทบาท หมายถึง ความคาดหวังว่าผู้ สวมสถานะหรือผู้ดำรงตำแหน่งหนึ่งๆ จะมีพฤติกรรมอย่างไร และบทบาทนี้อาจจะเขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษรหรือมิได้เขียนไว้ก็ได้ แต่บทบาทหนึ่งๆ มักจะสอดคล้องไปกับตำแหน่งหนึ่งๆ เช่น คนส่วน ใหญ่คาดหวังว่าผู้พิทักษ์สันติราษฎร์ ต้องทำหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยของสังคม เจ้าหน้าที่ฝ่าย ประชาสัมพันธ์ต้องยิ้มแย้มแจ่มใส เป็นต้น สุพัตรา สุภาพ (2522) ได้กล่าวถึงสภาพและบทบาท (Status and Role) ว่า “เป็นการที่เรากำหนดเรียกบุคคลหนึ่งๆเป็นข้าราชการหรือตำแหน่งใดๆ นั้น เป็นการ เรียกตามสถานภาพ (Status) ของผู้นั้น สถานภาพจะเป็นตำแหน่งที่ได้จากการเป็นสมาชิกของกลุ่มเป็น สิทธิหน้าที่ทั้งหมดที่บุคคลนั้นมีหน้าที่จะต้องปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างไร มีหน้าที่รับผิดชอบอย่างไรในสังคม สถานภาพเป็นสิ่งเฉพาะบุคคลซึ่งทำให้บุคคลนั้นแตกต่างจากผู้อื่น และมีอะไรเป็นเครื่องหมายของตนเอง สรุปได้ว่า บทบาทเป็นพฤติกรรมที่บุคคลแสดงออกตามสถานภาพของตน และบทบาทของบุคคลย่อม เป็นไปตามสถานภาพของบุคคลนั้นซึ่งบทบาทของแต่ละคนอาจแตกต่างกันไปตามนิสัย ความคิด ความสามารถ สภาพจิตใจ และร่างกายของแต่ละบุคคล และบทบาทจะมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงได้ตาม บรรทัดฐานทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา

3.2 ทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาท

นงเยาว์ ปิฎกักรัต (2535) ได้กล่าวถึงทฤษฎีบทบาทโดยสรุปความหมายมาจากแนวคิดของโค เฮน (Kohen) ไว้ว่า การที่สังคมกำหนดเฉพาะเจาะจงให้บุคคลปฏิบัติหน้าที่ตามบทบาทใดบทบาทหนึ่ง นั้นเรียกว่า เป็นบทบาทที่ถูกกำหนด ถึงแม้ว่าบุคคลมิได้ประพฤติปฏิบัติตามบทบาทที่สังคมกำหนดให้ ส่วนบทบาทที่ปฏิบัติจริง หมายถึง การที่บุคคลได้แสดงหรือปฏิบัติออกมาจริงตามตำแหน่งของเขา ความ

ไม่ตรงกันของบทบาทที่ถูกกำหนดกับบทบาทที่ปฏิบัติจริงนั้นอาจมีสาเหตุมาจากสิ่งต่างๆ ต่อไปนี้ 1)บุคคลขาดความเข้าใจในบทบาทที่สังคมต้องการ 2)ความไม่เห็นด้วยหรือไม่ลงรอยกับบทบาทที่ถูกกำหนด 3) บุคคลไม่มีความสามารถที่จะแสดงบทบาทนั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ นงเยาว์ ปิฎกัรัชต์ (2535) ได้กล่าวถึงทฤษฎีบทบาทโดยสรุปความหมายมาจากแนวคิดไว้ว่า บทบาทเป็นองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติจริงหรือบทบาทที่เป็นจริง ซึ่งจะต้องประกอบสิ่งต่อไปนี้ 1)การรู้จักตนเองตามบทบาทหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย 2)พฤติกรรมตามสถานการณ์ที่กำหนดให้จะต้องมีความเหมาะสมกับการส่งเสริมฐานะของตนเอง 3)ภูมิหลังของการกระทำที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่นนั้น ควรเป็นแบบอย่าง เพื่อให้การกระทำบางอย่าง เป็นไปตามแนวทางที่ต้องการ 4)การประเมินการกระทำตามบทบาท สามารถดำเนินการด้วยตนเองหรือโดยบุคคลอื่นๆ ประมวล รัตน์วงศ์ (2519) ได้กล่าวถึงทฤษฎีบทบาทไว้ว่า “ฐานะตำแหน่งและบทบาททางสังคมของบุคคลมีลักษณะต่างๆ ดังนี้ 1)บทบาทมีอยู่ในทุกๆ สังคม และมีอยู่ก่อนที่คนจะเข้าไปครอง 2)บทบาทมีอยู่ในตำแหน่งละตำแหน่ง 3)วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และประเพณีในสังคมนั้นๆ เป็นส่วนหนึ่งในการกำหนดตำแหน่งและบทบาทที่ควรจะเป็น 4)การที่คนเราจะทราบฐานะตำแหน่งและบทบาทได้ เป็นเพราะการปฏิบัติสัมพันธ์ของคนในสังคมนั้นๆ 5)บทบาทที่ควรจะเป็นนั้นไม่แน่นอนเสมอไปว่าจะเหมือนกับพฤติกรรมจริงๆ ของคนที่อยู่ในฐานะตำแหน่งนั้น สรุปได้ว่า บทบาทเป็นพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน บทบาทจะเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ที่กำหนด บทบาทเป็นสิ่งที่คู่กันกับหน้าที่และสภาพที่บุคคลดำรงอยู่

3.3 ปัจจัยที่มีผลต่อการแสดงบทบาท

การที่บุคคลจะสามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ดีนั้นจะขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ดังนี้ 1)ลักษณะเฉพาะของสังคม ชุมชน 2)วัฒนธรรม ประเพณี และความปรารถนาของสังคมที่เกี่ยวข้อง 3)บุคลิกภาพของตน ซึ่งหมายถึง ลักษณะส่วนบุคคล ชูติมา คูหาทอง (2533) กล่าวว่า บุคคลจะมีการแสดงพฤติกรรมในขณะที่ดำรงตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งนั้น จะขึ้นอยู่กับปัจจัย 4 ประการ คือ 1)บทบาทที่คาดหวัง (Role Expectation) คือ บทบาทตามความคาดหวังของสังคมที่อยากให้เข้าปฏิบัติ เมื่อดำรงตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งในสังคม 2)มโนทัศน์ของบทบาท(Role Conceptual) คือ การที่บุคคลจะมองเห็นบทบาทตามการที่รับรู้ของตนเอง ความต้องการของตนเอง อาจสอดคล้องกับความคาดหวังของสังคมหรือไม่ก็ได้ 3)การยอมรับบทบาท(Role Acceptance) คือ การยอมรับบทบาทของบุคคลที่จะเกิดขึ้นได้ในภายหลัง เมื่อมีความสอดคล้องกันเองของบทบาทที่คาดหวังและมโนทัศน์ของบทบาท 4)การปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่(Role Performance) คือ การแสดงบทบาทหน้าที่ตามสภาพที่เป็นจริง(Actual Role) ซึ่งอาจจะแสดงบทบาทที่คาดหวังตามการรับรู้และเข้าใจของตนเอง ตลอดจนการที่บุคคลจะแสดงบทบาทได้ดีเพียงใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับที่ยอมรับบทบาทนั้นๆ ของบุคคลที่ครองตำแหน่งอยู่เนื่องจากความสอดคล้องของบทบาทตามความคาดหวังของสังคม

สรุปได้ว่า บทบาททางสังคมจะถูกกำหนดและวางระเบียบไว้เพื่อการปฏิบัติอย่างชัดเจนว่า บุคคลอยู่ในบทบาทนั้น จะต้องมียุติและหน้าที่กระทำอะไรบ้างในองค์กรนั้นๆ และสังคมได้วางระเบียบไว้อย่างชัดเจนว่าบุคคลในองค์กรดังกล่าว มีบทบาทหน้าที่อย่างไร เพราะฉะนั้นบุคคลที่จะดำรงตำแหน่งจึงมีความจำเป็นต้องเข้าใจอย่างชัดเจน ว่าตำแหน่งในองค์กรดังกล่าวมีบทบาทหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติอย่างไรเกี่ยวกับบทบาทที่กำหนดไว้ ทั้งนี้เพื่อให้มีมาตรฐานการปฏิบัติงานที่ดี ถูกต้อง และมีประสิทธิภาพ จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ถือปฏิบัติจะต้องทราบถึงบทบาทของตนว่า ตนมีขอบเขตในการปฏิบัติงานมากน้อยเพียงไร เพื่อจะได้แสดงบทบาทตามมาตรฐานการปฏิบัติที่ดีในบางสถานการณ์ อาจมีเหตุการณ์อย่างนี้เกิดขึ้นได้ คือ ความคลุมเครือในบทบาท เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากการขาดความชัดเจนเกี่ยวกับหน้าที่ความรับผิดชอบและกิจกรรมอื่นที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ซึ่งก่อให้เกิดความไม่แน่นอน และความพึงพอใจ

4. ความหมายของคุณภาพชีวิต

ราชบัณฑิตยสถาน (2525) ให้ความหมายว่าคุณภาพชีวิตประกอบด้วย คำ 2 คำ คือ คุณภาพ หมายถึง ลักษณะความดีและลักษณะประจำบุคคลหรือสิ่งของ ส่วนชีวิต หมายถึง ความเป็นอยู่ ดังนั้น คุณภาพชีวิตจึงหมายถึง ลักษณะความเป็นอยู่ที่ดีของบุคคล สิพนนท์ เกตุทัต (2548) กล่าวว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง ชีวิตที่มีความสุขชีวิตที่สามารถปรับตัวเข้ากับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ ทั้งสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมทางสังคม สามารถปรับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและสังคม ให้เข้ากับตนโดยไม่เบียดเบียนผู้อื่น กุหลาบ รัตนสังฆธรรม และคณะ (2545) กล่าวว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง สภาพความเป็นอยู่ของบุคคลทางด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม ความคิดและจิตใจ ซึ่งได้รวมเอาทุกด้านของชีวิตไว้หมดซึ่งชีวิตบุคคลสามารถดำรงอยู่ร่วมกับสังคมได้อย่างเหมาะสม โดยสามารถแสดงมิติต่างๆ ของคุณภาพชีวิต ไว้ดังนี้ 1) คุณภาพชีวิตด้านร่างกาย หมายถึง อาหาร น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย สุขภาพอนามัย พลังงาน สิ่งอำนวยความสะดวกในครอบครัวและในการประกอบอาชีพ 2) คุณภาพชีวิตด้านอารมณ์ หมายถึง การพักผ่อนหย่อนใจที่มีคุณประโยชน์ ความนิยมชมชอบในศิลปวัฒนธรรมในท้องถิ่น ความอบอุ่นในครอบครัวและในชุมชน ความรักและความเป็นเจ้าของที่มีต่อหมู่คณะ 3) คุณภาพชีวิตด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพ หมายถึง ภาวะแวดล้อมที่บริสุทธิ์สะอาดและเป็นระเบียบปราศจากมลภาวะในดิน น้ำ อากาศ และเสียง มีทรัพยากรที่จำเป็นแก่การดำรงชีพและการคมนาคมที่สะดวก 4) คุณภาพชีวิตด้านสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม หมายถึง โอกาสในการศึกษาและการประกอบอาชีพที่เท่าเทียมกัน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะ ความปลอดภัยในชีวิตร่างกายและทรัพย์สิน การปกครองที่ให้สิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค ความเป็นธรรมด้านรายได้ ความร่วมมือร่วมใจในสังคม ความเป็นระเบียบวินัยมีความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกันและมีค่านิยมที่สอดคล้องกับหลักธรรมในศาสนา 5) คุณภาพชีวิตด้านความคิด หมายถึง ความรู้

ความเข้าใจเกี่ยวกับโลก ชีวิตและชุมชนการศึกษา วิชาชีพ ความสามารถในการป้องกันแก้ไขปัญหาต่างๆ ของตัวเอง การยอมรับตัวเองและการมีเป้าหมายในชีวิตที่เหมาะสม 6) คุณภาพชีวิตด้านจิตใจ หมายถึง การมีคุณธรรมในตัวและสังคม เช่น ความซื่อสัตย์ สุจริต ความมีเมตตากรุณา ช่วยเหลือเกื้อกูล กตัญญูกตเวทิตา ความจงรักภักดีต่อชาติความศรัทธาในศาสนา ความเสียสละและการละเว้นอบายมุขต่างๆ สรุปได้ว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง สภาพการดำรงชีวิตที่บุคคลเกิดความสุขทั้งทางร่างกายและจิตใจ อันเนื่องมาจากการได้รับการตอบสนองความต้องการในด้านต่างๆ อย่างพอเพียงและเหมาะสมความสุขทางกาย ที่จะก่อให้เกิดความพึงพอใจได้นั้น คือ ลักษณะที่บุคคลมีสิ่งต่าง ๆ สอนองความต้องการด้านร่างกายอย่างเหมาะสมกับสภาพและฐานะของตน ซึ่งได้แก่ การมีอาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ ความสุขทางจิตใจ ที่จะช่วยให้บุคคลเกิดความสุขใจในชีวิตนั้น คือ ลักษณะที่บุคคลมีความรัก ความอบอุ่น และความมั่นคงในจิตใจ ได้รับการยอมรับและยกย่องจากผู้อื่น เกิดความภาคภูมิใจและการนับถือตนเอง คิดและทำในสิ่งที่เป็ประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น

5. บทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อสังคม

การปกครองเพื่อให้เกิดความเรียบร้อยในหมู่สงฆ์ และให้เกิดทิศทางที่ชัดเจนในการดำเนินบทบาทของพระสงฆ์และวัด คณะสงฆ์โดยมหาเถรสมาคมได้ตรากฎหมายการปกครอง คณะสงฆ์ โดยยึดความสอดคล้องและให้เป็นไปตามหลักธรรมวินัย เรียกว่า พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ และพระราชบัญญัติที่มีผลบังคับใช้สำหรับพระสงฆ์ไทย ฉบับปัจจุบัน คือ ฉบับ พ.ศ.2505 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2560 และในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับนี้ ได้กำหนดบทบาทและภารกิจของมหาเถรสมาคมและพระสงฆ์ ทั้งนี้ เพื่อการปกครองดูแลคณะสงฆ์ให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน สำนักเลขาธิการสภาการศึกษา โดยมีสาระสำคัญที่กำหนดไว้ มีดังนี้

1. ด้านการปกครอง การปกครองคณะสงฆ์เพื่อให้เกิดความเรียบร้อยดังามในหมู่คณะ นอกจากจะถือเอาตามพระธรรมวินัยขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว คณะสงฆ์ยังได้ตรากฎหมายหรือกรอบการปฏิบัติที่เรียกว่า พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ เพื่อให้สอดคล้องกับธรรมเนียมประเพณีแห่งรัฐประการหนึ่งและเพื่อให้เหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงและความเป็นไปแห่งยุคสมัยประการหนึ่ง แต่ทั้งนี้ต้องมีข้อแม้ว่าหลักการที่บัญญัติขึ้นในภายหลังที่เรียกว่า พระราชบัญญัตินี้ จะต้องไม่ขัดหรือแย้งกับหลักการแห่งพระธรรมวินัย ได้บัญญัติหน้าที่ของเจ้าอาวาสไว้ ดังนี้ 1) บำรุงรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี 2) ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้นปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ และคำสั่งมหาเถรสมาคม 3) เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัย แก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ 4) ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล 5) ห้ามบรรพชิตและคฤหัสถ์ ซึ่งมีได้รับอนุญาตจาก

เจ้าอาวาส เข้าไปอยู่อาศัยอยู่ในวัด 6) ส่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ ซึ่งมีได้อยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาส ออกไปจากเสียดจากวัด 7) ส่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่อยู่ภายในวัดหรือพำนักอยู่ในวัดทำงานภายในวัดหรือให้ทำทัณฑ์บน หรือให้ขอขมาโทษ ในเมื่อบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ในวัดนั้น ประพฤติปฏิบัติผิดคำสั่งเจ้าอาวาส ซึ่งได้สั่งโดยชอบด้วยพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับระเบียบ หรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม สรุปได้ว่า ด้านการปกครอง ได้แก่ การจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎหมายมหาเถรสมาคมและตามหลักของพระธรรมวินัย

2. ด้านศาสนศึกษา การจัดการศึกษาแก่บุคลากรทางคณะสงฆ์ ที่เรียกว่า การศึกษาพระปริยัติธรรม ซึ่งแบ่งออกเป็นส่วนต่างๆ ดังนี้ 2.1) การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ได้แก่ การศึกษาพระธรรมวินัย โดยจัดเป็นหลักสูตร สำหรับพระสงฆ์และสามเณร ที่เรียกว่า นักธรรม แบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ นักธรรมชั้นตรี โท และเอก และสำหรับฆราวาสที่มีความสนใจที่จะศึกษาพระพุทธศาสนา เรียกว่า ธรรมศึกษา แบ่งเป็น 3 ชั้น เช่นกัน คือ ธรรมศึกษาชั้นตรี โท และเอก 2.2) การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ได้แก่ การศึกษาภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาที่จาริกคัมภีร์สอนสำคัญในทางพระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎกเพื่อให้เกิดความเข้าใจและซาบซึ้งในอรรถรสแห่งธรรมได้มากยิ่งขึ้น จึงจัดให้มีการเรียนการสอนภาษาบาลีโดยปัจจุบัน แบ่งออกเป็น 3 ระดับ 9 ชั้น 2.3) การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญ (ปริยัติสามัญ) ได้แก่ ระบบการศึกษาที่มุ่งยกระดับความรู้ของพระภิกษุสามเณรให้เข้าใจระบบการศึกษาทางไกล ควบคู่ไปกับระบบการศึกษาทางธรรม มี 2 ระดับ คือ ระดับมัธยมตอนต้น (ม.1-3) และมัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.4-6) ที่ครอบคลุมวิชาเหล่านี้ คือ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สุขศึกษา สังคมศึกษา เป็นต้น 2.4) มหาวิทยาลัยสงฆ์ เป็นการจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษา และระดับสูงกว่าอุดมศึกษาสำหรับพระสงฆ์ และสามเณร (ปัจจุบันฆราวาสสามารถเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยสงฆ์ได้) การศึกษาพระพุทธศาสนาและวิชาการชั้นสูงอื่นๆ โดยแบ่งเป็นคณะต่างๆ เช่น คณะพุทธศาสตร์ คณะครุศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ เป็นต้น โดยมหาวิทยาลัยสงฆ์นั้นมี 2 แห่ง คือ (1) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ฝ่ายมหานิกาย) (2) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย) สรุปได้ว่า ด้านศาสนศึกษา ได้แก่ การจัดการศึกษาแก่บุคลากรทางคณะสงฆ์ เช่น การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี และการศึกษาพระปริยัติธรรม

3. ด้านการศึกษาสงเคราะห์ การสนับสนุนให้บุคลากรทางศาสนาและทางสังคมให้เป็นผู้มีการศึกษา ซึ่งเป็นหนึ่งในหน้าที่หรือบทบาทที่พระสงฆ์จักต้องดำเนินการและเข้าไปมีส่วนร่วม เช่น (1) การบวชเรียน การบวชสามเณรภาคฤดูร้อน การบวชเนกขัมมจารินี การบวชชีพราหมณ์ เพื่อรับการอบรมสั่งสอน ชัดเจนด้านจิตใจให้เป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ เป็นคนดีของสังคม หรือเพื่อให้เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาชีวิตและจิตใจได้ (2) การจัดตั้งโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เพื่อให้มีการศึกษาอบรมวิชา พระพุทธศาสนา และวิชาการอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องด้วยสังคม วัฒนธรรม

มารยาทไทย ขนบธรรมเนียม และประเพณีทางสังคมอันต่างต่าง (3) โรงเรียนศึกษาผู้ใหญ่หรือ ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน (กศน.) ที่บางวัดหรือพระสงฆ์บางรูปสนับสนุนและดำเนินการ เพื่อสร้าง โอกาสทางการศึกษาทั้งแก่พระภิกษุสามเณร และบุคลากรทางสังคมทั่วไป หรือ การส่งเสริม สนับสนุนการฝึกอบรมวิชาชีพต่างๆ (4) การสงเคราะห์ด้านทุนการศึกษา ทุนอาหารกลางวัน แก่ นักเรียนตามสถานศึกษาต่างๆ ให้ได้โอกาสและความสะดวกทางการศึกษาในโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในวัดที่ ตนเองสังกัดหรือ การสงเคราะห์ศิษย์วัด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนยากจน และด้วยโอกาสทางสังคมให้ได้รับ การศึกษา บางเมื่อมีการศึกษาแล้วสามารถเติบโตและมีอนาคตที่ดี เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ นักธุรกิจ หรือแม้กระทั่งเป็นนายกรัฐมนตรี เป็นต้น (5) การให้ใช้ที่ดินหรือสถานที่ของวัด เพื่อเป็นสถานที่ตั้ง อาคารเรียน หรือ สถานศึกษาทั้งศูนย์อบรมเด็กเล็ก หรือเด็กก่อนเกณฑ์ โรงเรียนประชาบาล โรงเรียน มัธยมศึกษา หรือแม้กระทั่งในระดับอุดมศึกษา (6) การเป็นครูพระช่วยสอนวิชาพระพุทธศาสนา วิชา จริยธรรม หรือวิชาศีลธรรมในโรงเรียน หรือตามสถานศึกษาต่างๆ เช่น การสัญจรไปให้การศึกษาแก่ นักเรียน หรือ คณะครูตามโรงเรียนในลักษณะของโครงการอบรมระยะสั้น เช่น โครงการค่ายพุทธ บุตร ค่ายพุทธธรรม ค่ายยุวพุทธ เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นการดำเนินงานของคณะสงฆ์ในส่วนที่เป็น การศึกษาสงเคราะห์แก่สังคม สรุปได้ว่า ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ได้แก่ การสนับสนุนให้บุคลากรทาง ศาสนาและทางสังคมให้เป็นผู้มีการศึกษา เช่น การบวชสามเณรภาคฤดูร้อน การบวชเนกขัมมจารินี การบวชชีพราหมณ์การจัดตั้งโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ โรงเรียนศึกษาผู้ใหญ่หรือ ศูนย์ การศึกษาออกโรงเรียน (กศน.) ที่บางวัดหรือพระสงฆ์บางรูปสนับสนุนและดำเนินการ การสงเคราะห์ ด้านทุนการศึกษา ทุนอาหารกลางวัน การให้ใช้ที่ดินหรือสถานที่ของวัด เพื่อเป็นสถานที่ตั้งอาคาร เรียน การเป็นครูพระช่วยสอนวิชาพระพุทธศาสนา วิชาจริยธรรม

4. ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ภารกิจด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ประชาชน เยวชน หรือคนในสังคมได้สามารถรับรู้หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาและสามารถนำไปปฏิบัติได้ อย่างถูกต้อง เช่น การเทศนาการปาฐกถาหรือการดำเนินการส่วนตัว เพื่อให้ธรรมะเข้าถึงจิตใจ ประชาชน และให้ประชาชนได้เข้าถึงธรรม เช่น (1) โครงการพระธรรมจาริกหรือพระธรรมทูต ภายในประเทศ โดยความร่วมมือของกรมประชาสัมพันธ์ และกรมประชาสัมพันธ์ โดยมีการส่ง พระสงฆ์เดินทางไปเพื่อปฏิบัติศาสนกิจตามหมู่บ้านชาวเขาและที่ทุรกันดารห่างไกลต่างๆ ใน ภาคเหนือ และโครงการพระธรรมจาริกนี้มีวัตถุประสงค์หลักคือ (2) เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และโครงการนี้ถือว่าเป็นโครงการที่คณะสงฆ์ได้สร้างคุณูปการแก่สังคมเป็นอย่างมากและสร้างความ พึงพอใจแก่ฝ่ายอาณาจักรเป็นอย่างยิ่ง เนื่องด้วยสังคมสมัยนั้นประสบปัญหาผู้ก่อการคอมมิวนิสต์ ที่ พยายามขยายฐาน และเป็นภัยคุกคามต่อความมั่นคงของชาติ โครงการนี้สามารถตัดตอนการโฆษณา ชวนเชื่อของกลุ่มคอมมิวนิสต์ได้เป็นอย่างดี (3) โครงการพระธรรมทูตสายต่างประเทศ เป็นอีกงานด้าน การเผยแผ่ด้านหนึ่งที่คณะสงฆ์ได้ดำเนินการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมหาวิทยาลัทยมหาจุฬาฯ ได้รับเอา

ภาระในการผลิตพระสงฆ์ เพื่อให้มีความพร้อมในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างแดน ซึ่งมีความจำเป็นและเป็นการทำงานในเชิงรุกด้านการเผยแผ่ของคณะสงฆ์ไทยด้วยการนำเอาหลักธรรมไปเผยแผ่ในต่างแดนแก่ เพื่อนมนุษย์ต่างเชื้อชาติ ต่างภาษา ต่างวัฒนธรรม เพื่อให้ได้มีโอกาสได้เรียนรู้พระพุทธศาสนา และเป็นผู้มีส่วนแห่งธรรมขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าร่วมกัน สรุปได้ว่า ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ได้แก่ การเทศนาการปาฐกถาหรือการดำเนินการส่วนตัว เพื่อให้ธรรมะเข้าถึงจิตใจประชาชน และให้ประชาชนได้เข้าถึงธรรม

5. ด้านสาธารณูปการ การพัฒนาวัดและอาคารสถานที่ภายในวัด ตลอดจนสิ่งแวดล้อมหรือสภาพภูมิทัศน์ภายในวัด เพื่อให้วัดเป็นสถานที่ๆ เอื้อประโยชน์แก่สังคม ชุมชนและการพัฒนาเหล่านี้ ได้แก่ การดูแล การซ่อมแซม การสร้าง การทำนุบำรุงรักษาอาคารสถานที่หรือศาสนสถานต่างๆ ที่สำคัญภายในวัด อนึ่งงานด้านสาธารณูปการของวัด หรือของพระสงฆ์ในแต่ละวัด แต่ละรูปนั้นจะมีลักษณะที่ไม่ตัดเทียมกันหรือมีความแตกต่างกันทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความต้องการของวัดหรือของชุมชนเป็นสำคัญ และนอกจากนั้นยังขึ้นอยู่กับงบประมาณ ความรู้ ความสามารถ วิสัยทัศน์หรือบารมีของวัดหรือของพระสงฆ์รูปนั้นๆด้วยเช่นกัน เพื่อการสร้างแนวร่วมและแรงสนับสนุนทั้งจากพระสงฆ์ ฆราวาสหรือจากชุมชน ในการดำเนินการสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่เกี่ยวข้องด้วยงานด้านสาธารณูปการ สรุปได้ว่า ด้านสาธารณูปการ ได้แก่ การพัฒนาวัดและอาคารสถานที่ภายในวัด ตลอดจนสิ่งแวดล้อมหรือสภาพภูมิทัศน์ภายในวัด เพื่อให้วัดเป็นสถานที่ๆ เอื้อประโยชน์แก่สังคม ชุมชนและการพัฒนาเหล่านี้ ได้แก่ การดูแล การซ่อมแซม การสร้าง การทำนุบำรุงรักษาอาคารสถานที่หรือศาสนสถานต่างๆ ที่สำคัญภายในวัด

6. ด้านสาธารณสงเคราะห์ บทบาทการดำเนินงานของวัดหรือพระสงฆ์ในการดำเนินการให้ความช่วยเหลือประชาชน หรือสังคมในด้านต่างๆ ที่สอดคล้อง เหมาะสมกับสมณภาวะ เช่น การให้ใช้วัดเป็นสถานที่บำเพ็ญกุศลในประเพณีชีวิตต่างๆ (การเกิด การแก่ การเจ็บ การตาย) หรือการสาธารณสงเคราะห์ด้านอื่นๆ เช่น การสนับสนุนหรือการสงเคราะห์สังคม ด้านการงาน การส่งเสริมรายได้หรือ การพัฒนาอาชีพ การสงเคราะห์ผู้ยากไร้ หรือ การรักษาพยาบาลผู้เจ็บไข้ การจัดตั้งโรงพยาบาล การบริจาคทรัพย์เพื่อสร้างโรงพยาบาล หรือการดำเนินการจัดสร้างโรงพยาบาลด้วยตนเอง ด้วยการระดมเงินทุนจากประชาชนที่เลื่อมใสศรัทธา เป็นต้น บทบาทหรือภารกิจของวัดและพระสงฆ์เหล่านี้ ถือว่าเป็นการดำเนินงานด้านสาธารณสงเคราะห์ ดังนั้น ด้านสาธารณสงเคราะห์ ได้แก่ การดำเนินงานของวัดหรือพระสงฆ์ในการดำเนินการให้ความช่วยเหลือประชาชน หรือสังคมในด้านต่างๆ ที่สอดคล้อง เหมาะสมกับสมณภาวะ เช่น การให้ใช้วัดเป็นสถานที่บำเพ็ญกุศลในประเพณีชีวิตต่างๆ (การเกิด การแก่ การเจ็บ การตาย) หรือ การสาธารณสงเคราะห์ด้านอื่นๆ

6. สรุป

บทบาทพระสงฆ์จึงต้องดำเนินการเชิงรุกให้มากขึ้น คือ เน้นที่ป้องกันปัญหาและการส่งเสริมสุขภาพจิตการดำเนินงานสุขภาพจิตเชิงรุกนั้นต้องอาศัย ในการให้บริการสถานที่บรรยากาศหมู่คนที่คุ้นเคย และวัดจึงเป็นแหล่งประโยชน์ที่สำคัญแหล่งหนึ่ง พระสงฆ์ในพุทธศาสนาและวัดเป็นแหล่งทรัพยากรที่มีอยู่แล้วในชุมชน เพราะร้อยละ 80 ของคนไทยนับถือศาสนาพุทธ มีความใกล้ชิดกับวัดและพระสงฆ์เป็นอย่างมาก วิธีชีวิตคนไทย ผูกพันกับพุทธศาสนามาช้านาน แนวโน้มที่ประชาชนจะทำตามคำแนะนำและปฏิบัติตาม ศาสนธรรม ด้วยความเลื่อมใสศรัทธาจึงมีอยู่มากและพระสงฆ์ได้รับการยอมรับว่าเป็นศูนย์รวมของความเชื่อถือศรัทธาว่าจะช่วยทำให้เกิดความสงบทางจิตใจในบทบาทของพระสงฆ์ไม่เพียงแต่จะช่วยเหลือ ผู้เดือดร้อนด้านปัจจัยหรือวัตถุต่างๆ เท่านั้น แต่ยังช่วยดูแลผู้มีปัญหาด้านจิตใจด้วย ผู้ทุกข์ร้อนใจ ส่วนหนึ่งมาสนทนา กับพระสงฆ์และขอคำปรึกษา โดยที่พระสงฆ์นั้นต้องเป็นผู้มีสุขภาพจิตดีด้วยการให้คำปรึกษา เป็นกระบวนการของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลคือผู้ให้การศึกษาและผู้รับการปรึกษาโดยผู้ให้การศึกษาจะพยายามช่วยให้ผู้รับการปรึกษาสามารถนำศักยภาพในตัวเขามาใช้ในการแก้ปัญหาอย่างเต็มที่โดยจะใช้คุณสมบัติส่วนตัว ความสามารถในด้าน การสังเกต การสนทนา การให้ข้อมูลการโต้ตอบกับผู้รับการปรึกษา เพื่อช่วยให้ผู้รับการปรึกษาสำรวจตัวเอง เกิดความเข้าใจในตัวเองและหาวิธีการแก้ปัญหาด้วยตนเอง

7. บรรณานุกรม

- กุหลาบ รัตนสังฆธรรม และคณะ. (2545). การพัฒนารูปแบบที่เหมาะสมในวิธีการดำเนินงานวางแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตตามเกณฑ์จำเป็นพื้นฐานในระดับหมู่บ้าน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ.
- ชุติมา คูหาทอง. (2533). การรับรู้และการปฏิบัติตามบทบาทในงานอนามัยแม่และเด็กและวางแผนครอบครัวของแม่ตัวอย่างที่อบรมแล้วในจังหวัดขอนแก่น. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล.
- นงเยาว์ ปิฎกัรชต์ (2532). บทบาทของพระสงฆ์ในการส่งเสริมวัฒนธรรมพื้นบ้าน : ศึกษาเฉพาะจังหวัดสงขลา. สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.
- ประมวล รัตนวงศ์. (2519). บทบาททางวิชาการของครูใหญ่ โรงเรียนประถมศึกษาตามทัศนะของ. นักศึกษา และคณะกรรมการศึกษาในจังหวัดนครราชสีมา. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษา มหาวิทยาลัย สาขาวิชาการบริหารการศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- ปรัชญา เวสารัชช. (2527). การประถมศึกษาในชนบทไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2534). พุทธศาสตร์กับการแนะแนว. กรุงเทพฯ : สมาคมแนะแนวแห่งประเทศไทย.

พระไพศาล วิสาโล. (2529). พุทธศาสนากับคุณค่าร่วมสมัย. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง
ราชบัณฑิตยสถาน. (2525). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.
_____. (2546). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
สิปนันท เกตุทัต. (2548). การศึกษากับการพัฒนาคุณภาพชีวิต. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล.
สุพัตรา สุภาพ (2522). สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.